

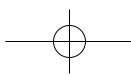
Escriptor i Periodista

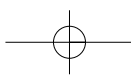
Vicenç Villatoro

Una fórmula per esdevenir català. L'estratègia de fonamentar la identitat en la cultura i la llengua

L'escriptor Vicenç Villatoro reflexiona sobre el paper que la cultura pot tenir com a mecanisme d'integració en la Catalunya del futur. La seva tesi, però, s'apuntala mirant fórmules exitoses del passat. Si la identitat dels catalans s'ha fonamentat tradicionalment en la llengua i la cultura, permetent així la integració dels migrants que s'han anat instal·lant successivament al país, llengua i cultura, en temps de transformació i fragmentació d'identitats, poden esdevenir altra vegada els mecanismes a través dels quals s'evitin els conflictes que sorgeixen de la convivència de bombolles identitàries no poroses les unes amb les altres en un mateix territori.

Hi ha frases que, de tan repetides, ens poden arribar a semblar banals, però que en el fons conserven una extraordinària càrrega substantiva. A Catalunya ha esdevingut gairebé un tòpic dir que la cultura és el nervi de la nació. Que Catalunya ha construït la seva identitat col·lectiva, allò que la defineix i per tant la diferencia, sobre els fonaments de la cultura. Que el motor de la reivindicació política d'autogovern i fins i tot de la singularitat econòmica que alimenta una de les poques revolucions industrials del sud d'Europa és la consciència i la vocació cultural. I en totes aquestes frases d'ús habitual i presents, d'una manera sovint automàtica, en els discursos públics, la paraula cultura té un sentit antropològic, ampli -entesa com la manera de veure i viure el món-, però també té un sentit més

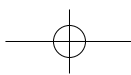

restrictiu i tradicional: producció i difusió del pensament i de les belles arts, creació artística i intel·lectual, patrimoni històric heretat i enriquit amb les aportacions dels ciutadans del present.

En el discurs català això és gairebé un lloc comú. Tant, que no sempre ens adonem de la singularitat que comporta, de les dificultats afegides que provoca o dels problemes que això ens ajuda a solucionar. Refem la constatació. La catalanitat no entesa com un fet administratiu, sinó com un àmbit de pertinença, de lleialtat, com la consciència de pertànyer a un grup definit, a una nació, es dibuixa per damunt de tot en termes lingüístics i culturals. No ètnics. No religiosos. No polítics. Per sentir que pertany a aquest grup, i perquè els altres t'hi reconeguin, és gairebé indiferent on hagi nascut, on hagin nascut els teus pares o els teus avis, quina religió professis si és que en professes cap, quins són els teus orígens o els teus cognoms, on vius i on voldries viure. El que et determina com a membre del grup, en el mirall personal i als ulls dels altres, és l'assumpció d'una cultura i molt especialment d'una llengua que n'és el vehicle. Heretant-la o assumint-la, ets català o te'n fas, n'esdevens. Després, per damunt d'això, existeix –en la mesura que hi ha un poder polític propi i diferenciat– una realitat administrativa, una ciutadania. És importantíssim. Però estem parlant d'una altra cosa.

La catalanitat entesa com la consciència de pertànyer a una nació es dibuixa per damunt de tot en termes lingüístics i culturals.

Aquesta centralitat de la cultura i de la llengua com a elements definitoris de la pròpia identitat és un fet singular, especial, i que ha tingut uns efectes extraordinaris en l'últim segle. El fet de definir-se com una nació cultural ha impulsat el desig d'elaborar una cultura nacional, completa, contemporània, competitiva. En unes condicions polítiques enormement hostils, el segle xx ha esdevingut un veritable segle d'or per a la cultura catalana. La voluntat i la consciència de participar en un projecte col·lectiu, en un projecte nacional, ha estat l'empenta que ha fet emergir moltes energies individuals, moltes vocacions creadores. I a més això s'ha fet sense una voluntat essencialment arqueològica: fer una cultura nacional volia dir, per als catalans del segle xx, fer en català i des de Catalunya allò que feien les grans cultures de l'entorn, explicar el món contemporani, participar en els debats universals, importar i exportar corrents culturals

Una fórmula per esdevenir català

vinculats a la modernitat. L'eclosió de les avantguardes, per exemple, ha anat lligada a aquesta necessitat d'aparèixer en el panorama de les cultures del món com una veu del present, i no com el fantasma d'una vella i gran cultura medieval. Fer descansar durant un segle la pròpia identitat damunt de la cultura ha estat bo per a la identitat i per a la cultura. Gairebé amb independència del marc polític i sovint d'una manera més meritòria i més unànime davant de marcs polítics explícitament hostils.

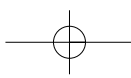
Al començament del segle XXI, però, el fet de definir la pròpia identitat nacional damunt de bases lingüístiques i culturals sembla que pot provocar problemes nous. O potser, no se sap mai, sigui justament la manera

Després de grans canvis tecnològics i demogràfics, s'ha produït un procés de fragmentació i de impermeabilització de les identitats culturals dins d'un mateix territori.

de solucionar problemes nous. Després dels grans canvis tecnològics i dels grans canvis demogràfics a les societats occidentals de les dues últimes dècades, s'ha produït un procés de fragmentació i d'impermeabilització de les identitats culturals dins d'un mateix territori. Per primera vegada a la història, les comunitats culturals vives i modernes, que generen sentit de pertinença i sentit de lleialtat, no estan construïdes damunt d'una base territorial, sinó precisament damunt de bases supraterritorials, descansant sobre els fonaments dels nous mitjans de comunicació i els nous sistemes de relació personal,

transversals a les fronteres i els espais. Per entendre'ns, en un mateix bloc de pisos d'una ciutat catalana –o francesa o holandesa o americana– hi ha persones o famílies que pertanyen a comunitats culturals absolutament diferenciades i sovint absolutament impermeables: que miren canals de televisió diferents, que parlen llengües diferents, que tenen religions diferents, que s'informen a través de circuits diferents, que pertanyen a móns definits pel gènere, l'edat, les aficions o les conviccions.

Som en un món nou, un món on les comunitats culturals, d'identitat, de semblança, de referències compartides, s'articulen en dos eixos alhora: un eix, diguem-ne, vertical que té a veure amb el territori, amb el lloc on es viu, i un eix horitzontal que passa per damunt dels territoris i que té a veure amb adscripcions transversals, horitzontals. Diu Amin Maalouf, al qual he esmentat en diverses ocasions, que una de les característiques del nostre temps és que molt sovint nois de la mateixa edat i de semblant ex-

tracció social de Barcelona, de Beirut o de Tòquio s'assemblen més entre ells que no pas cadascun d'ells amb son pare. Han vist les mateixes pel·lícules, escolten la mateixa música, formen part d'una comunitat cultural cohesionada per l'edat, i que no descansa sobre el territori, sinó sobre la informació que circula. No és gens virtual. És absolutament física. No estem parlant de globalització. El resultat no és que tota la gent del món tendeixi a ser igual. El resultat és que les diferències ja no són entre habitants de diversos territoris, sinó entre habitants d'un mateix territori que tenen més de referència diferents. No és un món més igual. És un món més diferent. Però les diferències no es produeixen entre els espais, sinó dins dels espais.

En aquesta transformació de les identitats i en aquesta fragmentació identitària dels territoris hi han participat dos fenòmens transcendents de finals del segle xx: l'evolució accelerada de les tecnologies de la comunicació i la informació, i l'onada immigratòria que han rebut els països occidentals. Catalunya ha viscut les dues transformacions d'una manera destacada. Quin futur pot tenir una identitat nacional fonamentada en una cultura de baixa demografia, arrelada en un territori amb una alta immigració, envoltada de cultures més potents demogràficament, amb més poder polític al darrere i amb més instruments de difusió? Quin futur podem esperar per a una identitat cultural que pot arribar a esdevenir fins i tot minoritària en el territori on va néixer i que disposa d'uns instruments institucionals molt limitats per defensar-se, i en qualsevol cas menys poderosos que algunes de les identitats culturals alternatives amb què competeix? Sembla que el repte de la supervivència es planteja en uns termes molt complicats. Les transformacions de les identitats culturals i de la seva relació amb els territoris no semblen anar, en principi, en la direcció que convindria per a la preservació de la identitat cultural catalana com una identitat viva i contemporània, més fonamentada en l'ambició de futur que en la nostàlgia del passat.

Però és possible que el cas català, que aquesta opció singular per sustentar una identitat col·lectiva sobretot en la llengua i la cultura, dugui un embrió de solució al seu interior. I que aquesta característica estranya

És possible que l'opció per sustentar una identitat col·lectiva sobretot en la llengua i la cultura porti al seu interior un embrió de solució.

Una fórmula per esdevenir català

i sorprenent de la identitat catalana pertanyi més, a hores d'ara, a la llista dels actius que no pas dels passius. M'explicaré. Pierre Vilar, en la seva introducció a *Catalunya dins l'Espanya moderna* insinua una qüestió d'aparència bizantina, però que permet avançar cap a un nou àmbit de reflexió. En els termes més simples la pregunta bizantina seria: som catalans perquè parlem català o parlem català perquè som catalans? Dit d'una altra manera: ¿el fet que existeixi una llengua diferenciada com el català és el que genera una consciència col·lectiva i, en definitiva, un comunitat? O és al revés: la consciència i la voluntat de ser una comunitat diferenciada és el que fa que els catalans preservin d'una manera tossuda i constant la seva llengua, convertida en símbol i bandera d'aquesta diferència? Deia que la pregunta té un punt de bizantina, perquè de fet les respostes no s'exclouen, ni cap d'elles ens dóna, per si sola i sense l'ajut d'altres elements, una resposta completa i satisfactòria. Són molts els grups humans al món que tenen consciència de grup sense haver de tenir per força una llengua diferenciada. En alguns casos, aquesta consciència de grup no els ha dut –és el cas irlandès– a preservar la llengua pròpia. I molts grups que sí que tenen una llengua diferenciada no han desenvolupat a partir d'ella un sentiment nacional diferenciat. L'equació que iguala una llengua i una nació no és ni de molt una equació universal. Per això el cas català té tants elements específics singulars.

L'equació que iguala una llengua i una nació no és ni de molt una equació universal.

La pregunta insinuada per Pierre Vilar ens permet acostar-nos a la qüestió catalana i a la seva relació amb el fet cultural des d'una altra perspectiva. Podríem sintetitzar les dues alternatives que presenta Vilar en una única hipòtesi: els catalans són un grup amb consciència diferencial que es fonamenta en raons culturals, històriques, territorials, econòmiques i polítiques. Però en un moment determinat de la història, i no tan sols a l'època medieval, aquesta comunitat decideix fonamentar el seu caràcter específic, els seus elements distintius, en el terreny de la cultura i de la llengua. No en el de la religió o el de la sang o el del territori. Converteix la cultura en el fet identificador i en el fet diferencial. Es defineix en la cultura. Però aquest és un acte de voluntat, una opció. Serbis i croats comparteixen llengua i no religió, per tant van establir el factor diferencial en l'àmbit religiós. Sovint la pertinença al grup és vista com un fet biològic:

és d'un grup qui és fill de membres d'aquest grup. La sang, els cognoms, són el tret distintiu. Partint d'una posició clara, tot i que aparentment inconscient, el grup dels catalans va decidir identificar-se a través de la cultura i la llengua. Va ser un acte de voluntat. Podríem dir també que va ser un acte d'estratègia?

Al seu llibre *El sistema català de reproducció*, la demògrafa Anna Cabré demostra amb brillantor que des de fa dos segles Catalunya creix constantment de població tot i tenir una natalitat molt baixa, gràcies a corrents migratoris constants. Catalunya és un dels pocs casos al món on coexisteixen una natalitat molt baixa i una immigració molt alta. Això fa que una immensa majoria dels catalans tinguem una part de les nostres arrels familiars ben recents que provenen de fora de Catalunya. I malgrat això, Catalunya presenta una cohesió social força satisfactòria i ha preservat sorprenentment la seva identitat cultural i la seva llengua. La lectura del llibre d'Anna Cabré suggereix una hipòtesi: ¿i si precisament la comunitat dels catalans hagués decidit, metafòricament, identificar-se a través de la cultura perquè és això el que li permet mantenir la cohesió social, sent com és un país d'altíssima immigració i per tant un país en què molts dels seus habitants provenen de fora? ¿I si la forta valoració de la llengua i de la cultura com a identificadors, per damunt de la sang i dels cognoms, per damunt de l'origen, fos l'estratègia necessària per tal de mantenir la comunitat viva i cohesionada, tot i estar formada per persones de procedències diverses?

Llavors, el fet de tenir una comunitat nacional identificada per la llengua i la cultura, que són adquiribles i accessibles, que es poden escollir i assumir, a les quals es pot entrar si es vol encara que es vingui de fora, seria no tan sols la clau de l'èxit català en els dos últims segles, sinó un actiu excepcional per gestionar les noves realitats. En el futur totes les comunitats tendiran a assemblar-se a Catalunya, tindran uns trets comuns: la presència de moltes persones vingudes de fora, amb immigració alta i natalitat baixa, i riscos de fragmentació i impermeabilització cultural interna. La religió és un fet molt íntim. Els propis orígens no es poden canviar. No es pot canviar de mare ni de pare ni de lloc de naixen-

Tenir una comunitat nacional identificada per la llengua i la cultura pot ser un actiu excepcional per gestionar les noves realitats del futur.

Una fórmula per esdevenir català

ça. Però bé es pot aprendre una llengua i assumir una cultura com a pròpia. Fins i tot es pot fer sense desaprendre altres llengües, sense esborrar-les, sense renunciar a altres continguts culturals, simplement sumant-ho. Una comunitat que rep constantment gent de fora, un país que té un model demogràfic basat en la immigració més que no pas en la natalitat ha de tenir les portes d'accés al grup molt obertes, molt fàcils de passar, molt permeables.

Anna Cabré diu que Catalunya ha estat una fàbrica de fer catalans. No de fer-los en el moment de néixer, sinó d'ajudar a esdevenir catalans els qui han vingut de fora. Esmenta frases de Francesc Candel, en aquest sentit, però també divertits exemples antropològics provinents de Levi-Strauss. Parlant d'un d'aquests exemples, Anna Cabré diu: «El que és curiós, tant en el cas del guaicurus com en el dels catalans, és que malgrat la feblesa numèrica de la “soca” autòctona, els elements culturals siguin tant o més distintius que en altres societats on la cultura té aparença de vehicular-se a través dels cromosomes.» I conclou: «A Catalunya, el migrant no hi ve sols a treballar; el migrant, ho sàpiga o no, ve a ser adoptat, i si no ell, els seus fills.» Posar el fonament de la pròpia identitat en la cul-

Posar el fonament de la pròpia identitat en la cultura, en la llengua ha estat la fórmula per créixer sense perdre cohesió social.

tura, en la llengua, més que no pas en la, diguem-ne, genètica, ha estat la fórmula per créixer gràcies a la vinguda de gent d'altres països sense perdre cohesió social. Una magnífica decisió estratègica. Si més no, una opció que ha donat bons resultats durant cent anys. Això no garanteix que en continuï donant en el futur, però si més no té l'aval dels èxits aconseguits fins avui.

En el seu llibre més recent, *Un món desajustat*, Amin Maalouf es lamenta que el món hagi sortit d'una guerra freda que no cal enyorar no pas per damunt, sinó per sota: «I amb això vull dir amb menys universalisme, menys racionalitat i menys laïcitat; amb un reforçament de les pertinences hereditàries en detriment de les opinions adquirides; i en definitiva amb menys lliure debat». Maalouf no fa servir en aquest cas la paraula identitat. Ja sabem que és una paraula que desagrada, amb raons, a l'autor libanès, potser perquè ha viscut els efectes destructors de la seva confrontació: un dels seus llibres anteriors es diu precisament *Les identitats que maten*. Però jo diria que en el llenguatge de Maalouf, les iden-

titats es corresponen a allò que en aquest joc de contraposicions anomena les «pertinences hereditàries», i que oposa a les «opinions adquirides».

Potser la millor singularitat del cas català és que, en situar els fonaments de la seva identitat en la cultura i la llengua, i no en la sang i els orígens familiars, no es pot parlar en un sentit estricte de pertinences hereditàries, sinó més aviat d'opinions adquirides. La identitat no és una motxilla que es carrega, tant si es vol com si no es vol, perquè ens l'han penjada a l'esquena en el moment mateix de néixer. La identitat és l'assumpció d'uns trets culturals, que es poden haver rebut en herència o no. La catalanitat contemporània està farcida de casos individuals espectaculars en què la identitat és escollida, triada, que s'ha anat a buscar. Persones que han nascut i crescut en altres latituds es fan catalanes a través de la llengua i la cultura, perquè volen. Persones que podrien triar en l'herència familiar entre adscripcions diverses i contradictòries trien la catalanitat que té una porta d'accés amable i oberta a través de la cultura i la llengua. Tots en coneixem casos, i no són aïllats. Si la catalanitat no hagués estat adoptada lliurement, si els migrants o els seus fills no s'haguessin deixat adoptar, per fer servir el terme d'Anna Cabré, la catalanitat seria avui –després de dos segles d'immigracions– una reserva índia a la pròpia Catalunya, marginal i escassa. La catalanitat cultural és viva i té perspectives de futur perquè –si més no fins avui– un seguit de persones l'han feta seva, l'han assumida, l'han triada, han decidit entrar per la porta, i podrien perfectament no haver-ho fet. I aquí es demostra la genialitat d'aquesta estratègia de supervivència comunitària. Els catalans han lligat la identitat, la cohesió social, el benestar i el progrés econòmic en una màquina complexa i eficaç de fer catalans. I han situat la cultura en el seu centre, com no podia ser d'una altra manera.

Aquesta centralitat de la llengua i la cultura en el fet nacional català no és un fet casual ni ingenu. El balanç d'aquesta elecció estratègica és en general molt positiu. És cert que a Catalunya s'ha carregat a la llengua i a la cultura una responsabilitat afegida de vertebració comunitària, de garant de la cohesió social. I per a la cultura això pot haver estat en ocasions una cotilla. Però també ha estat un factor atractiu, que ha fet que s'hi esmer-

A Catalunya s'ha carregat a la llengua i a la cultura una responsabilitat suplementària. Això pot haver estat en ocasions una cotilla.

Una fórmula per esdevenir català

cessin energies i voluntats suplementàries. El resultat des de la perspectiva estrictament cultural, de creació i de difusió cultural, no ha estat dolent. Al contrari. Aquestes energies i aquestes voluntats han presentat un balanç extraordinari des del punt de vista qualitatiu –s’ha parlat del segle d’or de la cultura catalana– i han estat el fonament d’una riquesa col·lectiva que ha encongit, però que no ha desaparegut: l’existència d’una societat civil que per raons diguem-ne patriòtiques, per voluntat de preservar i enriquir la identitat, ha mantingut la vida cultural fins i tot –o sobretot– en temps en què els poders públics hi eren indiferents o hostils.

Em fa l’efecte que Catalunya es va adonar abans que altres comunitats del seu entorn que el bé més preuat per a les societats del futur era la cohesió social. Que funcionarien aquelles societats que aconseguissin vertebrar la seva diversitat interna –cada vegada més ampla i més inevitable– amb l’eix d’un sentiment comú de pertinença. I que no funcionarien aquelles societats en les quals es produís una fragmentació d’identitats, que podria acabar esdevenint una fragmentació de sentiments de pertinença i finalment una fragmentació de lleialtats. Una societat de bombolles identitàries impermeabilitzades està abocada a esdevenir en un termini o altre una societat de bombolles identitàries confrontades. Catalunya va escollir fa molt temps la cultura i la llengua com el fil que cus persones i grups de procedències diverses. Fins avui s’ha demostrat que no era ni un mal diagnòstic ni una mala elecció terapèutica. Però el futur encara no està escrit.